

TƏBİƏTİ SEVİB-SEVDİRƏN ALİM

Deyirlər, torpaq insanın anası, hava işə layıqlıdır. Çünki biz Ana torpağın qoynunda dünyaya gəlirik, onun saf havasını udanda, suyunu içə-içə, istisinə qızına-qızına yaşayırıq. Başqa sözlə desək, varlığımızda dörd ünsür birləşərək yaşadır bizi: hava, su, od və torpaq. Əslində biz özümüz də təbiətin bir zərrəsi, onun tərkib hissəsiyik. Təbiət bizim hamımızın anasıdır. 1931-ci ilin qarlı, çovğunlu bir günündə - dekabrın 25-də bu ananın qoynunda - Kürdəmirin Dəyirmanlı kəndində Teyfur kişinin ocağında bir oğlan uşağı dünyaya gəlir. Adını Qara qoyurlar. Qara - ərəbcədən "böyük" deməkdir. Amma onda bəlkə də Teyfur kişinin heç ağlına belə gəlməzdi ki, Qara böyüyəcək və biologiya sahəsində həqiqətən böyük və etiraf edilən mütəxəssis, Vətənin çox-xoş uzaqlarda tanıdan görkəmli alim olacaq.

Şəxsən mənəm üçün bu gün təbiət vurgunu Qara Mustafayev haqqında söz demək nə qədər çətin və kədərlidirsə, bir o qədər də əsandır. Çətindir ona görə ki, bu söz biologiya elmləri doktoru, professor, Beynəlxalq Pedaqoji Elmlər Akademiyasının və Beynəlxalq Ekoenerji Akademiyasının akademiki, Həsən Əliyev adına Ekologiya mükafatı laureatı, Dövlət Ekologiya kollegiyasının üzvü, Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyətinin vitse prezidenti, Zoologiya ixtisası üzrə Müdafiə Şurasının üzvü, Ekoloji ekspert, BDU-nun Böyük Elmi Şurasının, bir neçə başqa Elmi Şuranın və redaksiya heyətlərinin üzvü, 25 il BDU-nun "Onurğalılar zoologiyası" kafedrasının müdiri, 2018-ci ildən isə BDU-nun Fəxri Professoru seçilən bir insan haqqındadır. Kədərlidir ona görə ki, bu söz, seçdiyim sahəni sevdiren 22 illik müəllimim, bürdərəkdə yol göstərən ustadım, sözümlü güvənərək dediyim sirdaşım haqqındadır. Asandır ona görə ki, 40 illik həyatımın 22 ilini bilavasitə bu insanın yanında keçirmişəm. Hər halına bələd idim. Gündəlik təmasımız olurdu, son illərdə isə səhhəti ilə əlaqədar gündə həttə bir neçə dəfə görüşürdük. Fikirlərini baxışlarından duyurdum. Aramızda 47 il yaş fərqi olmasına baxmayaraq, adi sözlə izah oluna bilməyən bir doğmalıq telləri bağlayırdı bizi. Bilmirəm buna dostluq demək olar, ya yox. Amma ona əminəm ki, bəzən heç genetik qohumlar arasında bu qədər bağlılıq olmur bəlkə də... Amma bu barədə bir qədər sonra.

Qara Mustafayev həqiqətən Azərbaycanın qənimət alimlərindən idi. Təbiətə vurğunluq onun canında, qanında idi. Dediynə görə, kiçik yaşlarından ətraf mühitə marağı, təbiəti öyrənmək həvəsi ilə tay-taşlarından seçilməmiş "Bir atımız var idi. 8 yaşım olanda atı tövlədən gizlin çıxarıb, Kür qırağı tuqay meşələrə baxmağa çıxırdım. Amma nədənsə atam bundan xəbərlər tutanda qəzəblənib, məni danladı, əksinə, başıma sığal çəkdi. Səbəbini indi də bilmirəm. Amma onun bu hərəkəti məni təbiəti öyrənməyimə daha da ruhlandırdı".

Qara Mustafayev ilk təhsilini Kürdəmir rayon Yenikənd orta məktəbində alıb. 1949-cu ildə Kürdəmir şəhər 1 nömrəli orta məktəbini kamal attestatı ilə başa vurdu. Belə bir aqıl vaxtında anam yığurduğunu xəmiri, 9 gündəyə bölürdü. 3 nəfərdən biri giley-güzar edirdi ki, Qaraya iri künde düşüb. Sonra baxanda gördük ki, həqiqətən anam kündən irisini mənim üçün qoyubmuş. ...Mən dərslərimi otaqda yox, qonmaqlıqda oxumağı xoşlayırdım. Çoxlu dərslər oxumaqdən, ya da fiziki əməydən yaman yorulurdum. Gəlirdim evə, o yastığa başımı qoyurdum, bu yastığa başımı qoyurdum, yata bilmirdim. Anam evə gələndə məni qoyurdum onun qucağına. Elə xuxuya gedirdim ki, bir də səhər oyanırdım".

Qara Mustafayev məktəbi bitirən il qəbul imtahanlarını verib, müsabiqədən

keçərək Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin Biologiya fakültəsinə daxil olur (müsabiqədən keçənlərin sənədlərini nəzərdən keçirən akademik Abdulla Qarayevin tövsiyəsi ilə).

Qara Mustafayevin çalışqanlığı və bundan qaynaqlanan elmi tədqiqatları tələbəlik dövründən diqqət çəkir və qiymətləndirilir. Belə ki, o, 1950-ci ildə ilk sənədi əla qiymətlərlə başa vurduğu üçün Rektoruğun Fəxri Fərmanı ilə təltif olunur. 1953-1954-cü illərdə isə (III-IV kurslarda oxuyarkən) quşların ağacdələnkimilər (Piciformes) dəstəsinin Azərbaycan faunasına daxil olan növləri üzərində apardığı tədqiqatlar əsasən diplom işi yazır və Respublika miqyaslı müsabiqədə I kateqoriyalı diploma layiq görülür.

Bütün qiymətləri "əla" olan Q. Mustafayev 1954-cü ildə Universiteti biologiya ixtisası üzrə fərqlənmə diplomu ilə bitirir. Elə həmin ildən (hələ tələbə ikən),

ali təhsil aldığı "Onurğalılar zoologiyası" kafedrasında baş laborant vəzifəsində işləməyə saxlanılır. O dövrün qaydalarına əsasən, aspiranturaya daxil olmaq istəyənlər tələbənən bir neçə illik əmək stajı olmalıydı. Lakin Fakültə Elmi Şurası müstəsna hal kimi gənc tədqiqatçının stajı olmadan birbaşa aspiranturaya daxil olmağı üçün qərar verir. Qəbul imtahanlarına buraxılan Qara Mustafayev müsabiqədən keçərək EA Zoologiya İnstitutu nəzdində aspiranturaya qəbul edilir. 1958-ci ilin dekabrında isə aspiranturayı bitirərək həmin institutda kiçik elmi işçi vəzifəsinə işə götürülür.

Q. Mustafayevin namizədlik dissertasiyasının mövzusu Azərbaycanda qarğalar fəsiləsinə (Corvidae) daxil olan sinantrop və kütləvi növlərin ekologiyanın tədqiqi idi. Bu həmin dövr idi ki, SSRİ şərhiyində ekoloji mövzuda uğur qazanmaq çox da asan deyildi, çünki, dövrün ideologiyasına görə "ekologiya" bir elm kimi qəbul edilmirdi. Lakin gənc tədqiqatçının ekoloji tədqiqatları böyük həvəsi onu elmin bu sahəsində daha da inamla işləməyə sövq edir. Gördüyü işlər yenə də təltifsiz qalmır və o, tələbə elmi tədqiqatlarında uğuruna görə Azərbaycan respublikasının ikinci dərəcəli mükafatına layiq görülür. Ümumiyyətlə, Qara Mustafayevin perspektivini duyan müəllimləri Həsən Əliyev, Ənvər Rüstamov, Səttar Əsədov, Abdulla Qarayev, Yusif Əbdürəhmanov, Kamal Qəmbərov, Abdulla Ələkbərov, Mirəli Axundov; yaxın dostlarından Dəmir Hacıyev, Xudu Məmmədov, Qoşqar Əhmədov, Arif Babayev, Əlihüseyn Quliyev, Müseyib Müseyibov, Zülfiqar Quliyev, Tofiq Mikayılov və başqa görkəmli alimlərin onun haqqında yüksək fikirdə olublar.

Q. Mustafayev 1959-cu ilin mayında Azərbaycan EA Zoologiya İnstitutunda "Azərbaycanda quşların Corvidae fəsi-

ləsinə daxil olan kütləvi növlərinin ekologiyası" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə edir və biologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alır. 1985-ci ilin dekabrında isə Moskva Dövlət Universitetində "Azərbaycanın quru sahə ekosistemlərinin quşları" mövzusunda doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edərək, biologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq görülür. Bu hadisə indi kiməsə adi gələ bilər. Amma o dövrə, Rusiyada, nəhəng alimlərin əhatəsində doktorluq dissertasiyası müdafiə etmək heç də asan məsələ olmayıb. Lakin, Qara Mustafayev Rusiya alimləri arasında böyük hörmətə malik idi. Keçmiş SSRİ-də Ornitologiya, Ekologiya və Zooloqrafiya sahələrində təşkil edilən bütün forumlarda iştirak etməsi, elmi yenilikləri və mövcud problemləri araşdırmağa çalışması onun bir tədqiqatçı kimi nüfuzunu daha da artırırdı.

seçilir. Dekanlıq illərində fakültə Elmi Şurasının sədri olur, sonralar isə -ömrünün sonuna qədər həmin Şuranın daimi üzvü kimi fəaliyyət göstərir. O, həmçinin Biologiya fakültəsində iki il fəaliyyət göstərmiş "Ekologiya və biofizika" ixtisasları üzrə Müdafiə Şurasının təşkilatçısı və sədri olur.

Professor Qara Mustafayev 1992-ci ilin sentyabrından müsabiqədən keçməklə BDU-da "Onurğalılar zoologiyası" kafedrasının müdiri vəzifəsinə seçilir və düz 25 il doğma işi saydığı bu vəzifənin öhdəsindən şərəflə gəlir.

Təkcə Azərbaycanda deyil, bir çox keçmiş sovet respublikalarında yetərinə tanınan təbiət professoru Qara Mustafayev 60 illik pedaqoji fəaliyyətinin əsas istiqaməti tədrisdə informasiyanın sıxlaşdırılması və inteqrasiya probleminin ön plana çəkilməsi idi. Professor Qara Mustafayev gərgin zəhmət, yuxusuz gecələr bahasına da olsa, nəhayət uzun illərdən bəri axtardığını tapır. Çox çəkmir ki, o, "Ekologiyanın əsasları" kursuna dair müasir tələblərə cavab verə bilən proqram yazmaq, ekologiyanın tədrisində informasiyanın sıxlaşdırılması yolunda ilk cığır açır. Daha sonra "Ekologiya"nın mahiyyətini 150-dən çox sxemdə yerləşdirir. Rəqəmlər, şərti işarələr və rəsmlərdən ibarət olan hər sxem haqqında Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açarlar tərtib edir. Kafedranın əməkdaşı Firuz Sultanzadə ilə yazdığı "Ekologiya sxemlərdə" adlı orijinal dərs vəsaiti Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilir və 1998-ci ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində nəşr olunur. Bu kitaba görə Qara Mustafayev Beynəlxalq Pedaqoji Akademiyanın akademiki seçilir və Bakı Dövlət Universitetinin mükafatına layiq görülür.

Professor Qara Mustafayev beynəlxalq miqyasda da ölkəmizi layiqincə təmsil edirdi. Qara müəllim elm aləmində həm də əksər ölkələrdə keçirilən konqres və simpoziumlarda ən çox çıxış edən alim, 20-dən çox yeni elmi konsepsiyanın müəllifi kimi tanınırdı. Onun elmə gətirdiyi yeniliklər bir sıra ölkələrdə (xüsusən keçmiş SSRİ məkanında) beynəlxalq xarakterli forumlarda dinlənib, bəyənilib və çap olunub. Dövrünün bir çox dünya şöhrətli alimləri - Q. Demyetev, N. Qladkov, A. Bannikov, İ. Şilov, B. Flint, V. Sokolov, R. Beme, B. İoqanzen, N. Drozdov və b. Qara Mustafayevin elmi irsinə həmişə müsbət yanaşıblar. Elə keçmiş SSRİ Ornitologiya cəmiyyətinin təsisçilərindən biri olması, Mərkəzi idarə heyətinə üzv seçilməsi və Qafqaz regionuna rəhbərlik etməsi də Qara Mustafayevə hələ o dövrədən verilən yüksək dəyərin bariz nümunəsi idi. O, həttə iki dəfə Rusiya Televiziyanın "V mire jivotnix" proqramı ilə Azərbaycanın təbiətini keçmiş SSRİ miqyasında tanıdıb. Rusiyanın görkəmli alimi, Moskva Dövlət Universitetinin "Biocoqrafiya" kafedrasının müdiri, biologiya elmləri doktoru, professor, hamının "V mire jivotnix" verilişindən yaxşı tanıdığı Nikolay Drozdov hər dəfə Qara Mustafayevlə yaxın dostluğundan söz açaraq belə bir ifadəni işlətməkdən çəkinməzdi: "Qara müəllim bir sıra məsələlərdə məndən öndə olub... O, Rusiyada heç də az tanınmır və məni bəzən məskəli "Qara" adlandırırlar".

Qara müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin özəlliyi həm də onda idi ki, o, hansı fənni tədris edirdisə, ona dair dərslər və ya dərslər vəsaiti yaradırdı (çox xoşbəxtəm ki, son illər bu proseslərdə mən də iştirak edirdim). Onun "Ekoloji hüquq" (1999), "İnsanın ekologiyanın (1999), "Ekologiya" (2001), "Ekologiyanın əsasları" (2004), "Ornitologiya" (2005), "Onurğalılar zoologiyası" (2009), "Onurğalılar heyvanların ekologiyanın (2011, 2016), "Quşlar" (2016) və s. kitablarında da informasiyanın sıxlaşdırılması ideyası əsas götürülüb.

(Davamı 7-ci səhifədə)

